

MAKALE / ARTICLE:

AVRUPA BİRLİĞİNİN TÜRK KAMU YÖNETİM BİÇİMİNİ ŞEKİLLENDİRME GÜCÜ: KALKINMA AJANSLARI VE TARIM KIRSAL KALKINMAYI DESTEKLEME KURUMU

THE POWER OF THE EUROPEAN UNION IN FORMING THE STRUCTURE OF TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: DEVELOPMENT AGENCIES AND AGRICULTURAL RURAL DEVELOPMENT SUPPORT AGENCY

Selim BİÇEN*

ÖZET

Avrupa Birliği her üye ülke yönetim biçimlerinde yapısal değişiklikler yaptığı gibi, Türkiye’de de uyum yasaları adı altında (harmonization of law) bölgesel kalkınma, tarım ve kırsal alanlarda faaliyet gösteren, merkezîyetçi olmayan daha çok yerel ve bölgesel olan kurumların kurulmasını talep etmiştir. Uyum yasaları kapsamında Türk Kamu Yönetiminin yaptığı 2006 ile 2012 arası yoğunlaşan yapısal değişiklikler, nedeniyle serbest bırakılan üyelik öncesi yardım aracı (IPA) kapsamında 4.7 milyar Avro fonun ülkemize aktarılmasına sebep olmuştur. Bu fonun kullanılmasında, Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu ve İl Koordinatörlüklerinin ihdas edilmesi Türk parlamentosu ile Avrupa Birliği arasında imzalanan anlaşmalar kapsamında zorunlu kılınmıştır. Türkiye’de toplamda 42 ilde kurulan ve AB’nin Kırsal kalkınma ve tarım alanlarında ki politikalarını hayata geçiren TKDK öncelikle Türk Hazine Bakanlığı tarafından akredite edilmiş sonra Avrupa Birliği tarafından yetki belgesi ile yetkilendirilmiştir. Kalkınma Ajansları dünyada ve Türkiye’de kurulmuş olduğu bölgede ekonomik gelişmeyi hızlandırmak, bölgeler arasındaki gelişmişlik

* Dr. Öğr. Görevlisi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, İİBF, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
İletişim Adresi: selimbicen@ahievran.edu.tr

farklılıklarını azaltmak ve kurulmuş oldukları bölgelerin yerel potansiyellerini tespit edip ortaya çıkararak bölgenin her alanda değil potansiyelinin olduğu alanda yatırımları cezbetmesini amaçlamakla işe başladı. Bu çalışmanın amacı yapısal değişiklik ile kurulan bu yeni kurumların ülkemizde proje kültürüne geçiş ve adaptasyon sürecini analiz etmektir. Yine hukuki temel üzerinde yorumlar yaparak AB mevzuatının içselleştirilmesini hızlandırmaktır. Her iki kurumda da yöneticilik yapan bir birey olarak Türk toplumunun bu yeni sistemleri kabul etmekte ortaya koyduğu direnç noktalarını ve bunların aşılmasını hızlandırmaktır. Böylece Türkiye'nin yeni üye ülkeler arasında AB fonlarından eksiksiz ve en fazla yararlanan ülke olmasına hizmet etmektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği Hukukunun Üstünlüğü; AB bölgesel kalkınma; Kalkınma Ajansı; Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu; IPARD Ajansı,

ABSTRACT

The European Union, as did structural changes in each member state polity, also in Turkey under the name of harmonization laws (harmonization of law), regional development, operating in agriculture and rural areas, has requested a decentralized rather the establishment of local and regional corporate. Structural changes between 2006 and 2012 made by the Turkish Public Administration within the scope of the harmonization legislation caused the transfer of 4.7 billion Euro funds to my country under the pre-accession assistance tool (IPA) which was released due to this. In the use of this fund, the establishment of Regional Development Agencies and Agricultural Rural Development Support Institution and Provincial Coordinators has been obligatory under the agreements signed between the Turkish parliament and the European Union. Founded by a total of 42 provinces in Turkey and the EU's rural development policy and to realize that TKDK primarily in agricultural areas after the Turkish Treasury was authorized accredited with certificate of authorization by the European Union. Development Agencies to accelerate economic development in the region that was established in the world and in Turkey, the region between the disparities reduce and the local potential of the regions where they have established determine whether the area where the investment of revealing potential is not in all areas of the region began with aims to attract. The purpose of this study is to analyze the process of transition and adaptation to the project culture in our country, which is established by the structural change. It is also to accelerate the internalization of EU legislation by making comments on the legal basis. As an individual who manages in both institutions, it is to speed up the resistance points and the overcoming of them in the acceptance of these new systems by the Turkish society. Thus, Turkey is among the new member states is to serve and not be completely countries benefiting most from EU funds.

Keywords: Superiority of European Union Law; EU regional development; Development Agency; Agricultural Rural Development Support Agency; IPARD Agency

1. GİRİŞ

Yenidünya yönetim biçimlerinde modern devletler sanayinin ve ekonominin içinden yavaş yavaş çıkararak küçülürken, gençleri ve girişimcileri ve sermayeyi AR-GE, inovasyon ve katma değeri yüksek yeni alanlara yöneltmek, onları teşvik etmek amacıyla yatırımlarının önemli bir bölümünü hibe ile desteklemektedirler. Böylece devletin kendi hantal yapısıyla ekonomiye girmesi yerine özel sektörün destekler yoluyla o alana girmesi ve ülkenin stratejik bu alanlarda geri kalmaması hedeflenmektedir.

Modern devletler bu görevi icra için Bölgesel Kalkınma Ajansları yanı sıra, IPARD Ajansları, KOSGEB, TÜBİTAK, Tekno Parklar, Teknoloji ve Transfer Ofisleri, Kuluçka ve İnovasyon merkezleri gibi birçok kurum kurmuştur. Bu kurumlarla modern devletler aslında gelişmesini istediği alanlarda özel sektörü teşvik ederek özel sektörün kendi ayakları üzerinde durmasını ve bir hız kazanmasını istemekte bu sonuç oluşunca sektörden ve desteklerden çıkmaktadır.

İlk kalkınma ajansları 1950'li ve 1960'lı yıllarda Belçika, Fransa ve İtalya'da kurulmaya başlamış, 50 yıldan fazla bir süredir etkin bir biçimde Avrupa'da faaliyet göstermektedir. (Can, 2011) Avrupa Birliğinde (AB) bölgesel kalkınma politikalarının temeli 1957 yılında Roma Anlaşmasına kadar gider. Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Hollanda arasında imzalanan bu anlaşmada ekonomik ve ticari işbirliğinin yanı sıra, bölgelerarası gelişmişlik farkının da kapanması gerektiğinin de vurgulanmaktadır. (European Comission, The Treaty Of Rome 1957)

AB'nin genişlemesiyle, üye ülkelerin gelişmemiş bölgelerinde ki vatandaşlar ile gelişmiş bölgeleri arasında ki farklar artmıştır. Örneğin Kuzey İtalya ile Güney İtalya arasında ki gelir farkı gibi. Hatta Almanya'daki bir vatandaş ile Yunanistan'da ki bir vatandaşında gelir farklılıkları da azaltılması planlanmış olmasına rağmen 2004 yıllarında Hollanda'nın Groningen bölgesi- ki AB'nin en zengin bölgesidir- ile en fakir bölgesi olan Güney İtalya'daki Basilicata bölgesi arasındaki gelir farklılığı 5 kat olmuştur. (Can, 2011)

AB'nin bölgesel kalkınma politikaları ile gelir ve gelişmişlik farkları aşağıda açıklanan kırsal kalkınma destekleri ve bölgesel kalkınma sonucunda iyileştirilmiştir. Özellikle, Yunanistan, İrlanda, İspanya ve Portekiz'de bu politikalar gayri safi yurt içi hasılda ciddi artışlar sağlayarak örneğin Yunanistan'ın kişi başı GSYİH'nı AB ortalamasının

yüzde 74'ünden yüzde 88'ne çıkarmayı başarmıştır (Can, 2011). Ancak 2010 ve sonrasında Yunanistan yetkililerinin AB'yi kandırıp daha fazla kaynak almak için işsizlik, GSYİH, sanayi üretim rakamlarıyla oynadığı bunu daha az vergi vermek içi Osmanlı Devleti'ne de yaptığı hatta AB'ye girmek için 1983 yılından önce enflasyon, işsizlik rakamlarını da manipüle ettiğini (Eski Yunanistan Bütçe Bakanı Peter DOUKAS "Bütçe açığı yüzde 1.5 gösterildi. Ama gerçek rakam yüzde 8.3 tü" diyerek) itiraf etmiştir. (Allan L, 2012) Bu yüzden Yunanistan'la ilgili bütün rakamsal değerlerin tekrar sorgulanması ve analiz edilmesi gerekir. Diğer yandan AB içinde en zengin ile en fakir arasında gelir farkının 2000 -2005 yılları arasında ki 5 yıllık süre de altıda bir (yüzde 16.6) civarında azaldığı tespit edilmiştir. (Can, 2011)

Ülkemizde, AB'ne katılım öncesi mali yardım programından (Instrument for Pre-accession - IPA) yararlanmak isteyen Türkiye'nin Kalkınma Ajansları ve Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumlarını kurma macerası ile başlamıştır. Diğer bir ifadeyle bölgesel kalkınma ve enstrümanları AB'den zorunlu olarak ithal edilmiş kavram ve kurumlardır.

Türkiye'nin AB'ye katılım sürecine bölgesel gelişme politikalarının da dâhil edilmiş olması, yaklaşık kırk yıldır uygulamakta olduğumuz bölgesel gelişme model, politika ve araçlarını bir yana bırakarak mecburen yeniden bir yapılanma süreci içine girmemize neden olmuştur. (Arslan, E. 2010) Gerçekten de AB'nin Türkiye'den bölgeselleşme politikaları konusundaki talepleri doğrultusunda Türk Kamu Yönetiminde aşağıdaki yapısal değişimler görülmüştür. Değişimin ilk etkisi kurumsal boyutta karşımıza çıkmakta ve bölgeselleşme politikalarının uygulayıcısı olan Devlet Planlama konumunda ve faaliyetlerinde değişmelere başlanılmıştır. Bu amaçla, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT daha sonra Kalkınma Bakanlığı olmuştur) bünyesinde Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü adıyla bir daire kurulmuştur. Bu Genel Müdürlük altında 5449 sayılı kanunla Kalkınma Ajansları kurulmuş ve koordine edilmektedir. (Övgün, B. 2007)

Değişimin kurumsal boyutta bir başka etkisi TKDK'nın kurulmasıyla görülmüştür. AB gerçekten IPA adı altında 4.7 milyar Avro yardım paketini onaylatmadan önce Türkiye Hükümetinden Çerçeve Anlaşma, Sektörel Anlaşma ve Çok Yıllı Finansman Anlaşması yapmıştır. AB bu anlaşmaların gereği olarak 5 konuda yeni kurumların kurulmasını ve bu fonları onların kullanmasını şart koşmuştur:

1. Kurumsal altyapının geliştirilmesi: Merkezi Finans ve İhale Birimi (CFCU) adı altında fonlar kullanıldı.
2. Sınır ötesi işbirliği (Cross Border Cooperation): Kalkınma Bakanlığı, Sınır İllerimiz ve Sınır Kalkınma Ajansları
3. Bölgesel kalkınma: Ulaştırma Bakanlığı, DPT, Çevre ve Orman Bakanlığı, DSİ, Belediyelerin atık su projeleri
4. İşgücünün geliştirilmesi: Çalışma Bakanlığı
5. Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (Instrument for Pre-accession – Rural Development IPARD)

Bölgesel kalkınma için aracı kurum olan Kalkınma Ajansları öncelikle Düzey 2 adlı kısa vadede istatistiksel bölge olarak bilinen AB sistemi 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. 08.02.2006 tarihli ve 26074 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan, 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun ile kalkınma ajanslarının kurulması kanuni bir temele bağlanmıştır. Bakanlar Kurulu kararı ile pilot Kalkınma Ajansı olarak İzmir’de bir ve Adana ve Mersin illerini kapsayan merkezi Adana olan bir olmak üzere 2 adet kalkınma ajansı kurulmuştur. İkinci fazda 2009 yılında 24 yeni Kalkınma Ajansı daha kurularak ile toplamda 26 sayısına ulaşmıştır (Atmaca & Sağır, 2017).

Türk Kamu Yönetiminde meydana gelen bu yapısal değişikliklerin en dikkat çekici olan özelliklerinden biri de 1970’lerden beri Ankara merkezde Başbakanlığa bağlı bir danışma, planlama vazifesi yapan Devlet Planlama Teşkilatı, biriktirmiş olduğu deneyimi taşrada her ilde kullanabilecekleri bir yerel bir yapılanmaya (Kalkınma Ajanslarına) kavuşmuş olmasıdır. Artık DPT merkezde aldığı kararları yerelde Valiliğe veya diğer kurumlara bağlı aracı kurumlarla değil bizzat kendine bağlı yeni kurumlar ve bütçeleriyle hayata geçirmişlerdir. Örneğin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı il müdürlükleri aracılığıyla bütün Yurt kapsamında plan ve politikalarını uygulamaya geçirme imkanına sahipken yeni bir kurum olan Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu da kurulmuştur. Diğer yandan DPT sonradan Kalkınma Bakanlığının taşrada teşkilatlanması önceden yokken sonradan Kalkınma Ajansları yoluyla yapılanması mümkün olmuştur.

Yine bu yeni yapılanmada 81 vilayete ayrılan Türkiye, Düzey 2 (NUTS-The Nomenclature Of Territorial Units For Statistics) adı verilen İstatistikî Bölge Birimi Sınıflandırması (İBBS) adında 26 bölgeden oluşan bazı illerin birleştirildiği, coğrafi ve kültürel benzerliklerin olduğu bölgesel bir gruplamaya tabi tutulmuştur. (Atmaca & Sağır, 2017) Ancak uygulamada DPT'nin merkezde masa başında yaptığı bu gruplamalara karşı birçok ses yükselmiştir.

Bu yeni yapılanmada dikkat çeken bir başka husus ta, KOSGEB, Kalkınma Ajansları Türk Hükümeti fonları kullanırken, TKDK hem Türk hem de AB bütçesi kullanmaktadır. Bir başka deyişle TKDK'nın bir faydalanıcıya verdiği hibe desteğinin yüzde 25'i Türk Hükümeti bütçesi, yüzde 75'i AB bütçesinden gelirken, proje sahibi proje sahibi proje konusuna göre yüzde 50 civarındaki kalan parayı kendi karşılamak zorundadır. KOSGEB veya Kalkınma Ajansları ise tamamı Türk Hükümeti bütçesi ile yüzde 50 civarında proje başına hibe destek vermektedir. Geri kalan miktarı başvuru sahibi kendisi finanse eder.

Hibe fonlarının AB'mi, Türk bütçesi mi oluşu uygulamada birçok süreç işleyiş farklılıkları oluşturmuştur. Çünkü AB bütçesinin kullanıldığı her yerde AB hukuk sistemi ve mevzuatı kullanılmasını gerektirmiştir. AB hukuk sisteminin Türk Hukuk mevzuatı ile uyuşmaması nedeniyle Türk Hükümetinden uyum yasaları çıkarması istenmiştir. AB üyeliğinin ve verilen fonların Türkiye'de TKDK yoluyla kullanılması uygulamada bazı sorunlar çıkarmıştır. Bunlara göz atmadan AB hukuk sisteminin bazı karakteristik özelliklerine bakmamız uygun olur:

2. HUKUKİ ALTYAPI VE İLGİLİ MEVZUAT - AB HUKUKUNUN ÜSTÜNLÜĞÜ VE TKDK MEVZUATI

AB mevzuatı Roma Anlaşması ile 1957 yılında oluşmaya başlar (European Commission, The Treaty Of Rome, 1957), üye ülkelerin hukuk sistemlerinin toplamından oluşmaz kendine has özellikleri vardır. Yaklaşık 60 yıllık bir ekonomik birlikteliğin getirdiği gelişmekte olan dinamik bir hukuk sistemidir. Avrupa Konseyi (European Council), Avrupa Komisyonu (European Commission) ve Avrupa Parlamentosu (European Parliament) gibi yürütme organlarının yanında Avrupa Birliği Mahkemesi (Court of Justice) gibi AB mevzuatına uymayanları yargılayacak bir yargı kurumu vardır (Turpin, 1990).

AB hukukunun en önemli özelliği AB Hukukunun Üstünlüğü ilkesi (the Supremacy of

European Union Law veya Primacy of European Union Law) ve direk etki (directly affect) yani direk uygulanabilme gücüne sahip olmasıdır (Turpin, 1990). Bu iki temel doktrin yukarda sayılan AB Organları ve Mahkeme kararları içinde geçerlidir. Kısaca AB Üye Ülkelerinin hiç birinin kanunları hatta anayasaları AB mevzuatına aykırı olamaz. Eğer bir aykırılık veya uyuşmazlık var ise Üye Ülke bu aykırılığı ortadan kaldırmak ve kendi yasasını AB ile uyumlu hale getirmek zorundadır. Aksi halde, bireyler veya Üye ülkeler Avrupa Birliği Mahkemesi'ne AB mevzuatına aykırı ilgili uygulama ya da kuralın değişmesi için başvurulabilir (Harris, 1989).

Ülkemiz mevzuatına göre, Usulüne göre yürürlüğe konan uluslararası antlaşmalar yasa gücündedir. Bu konu Anayasa'nın 90. maddesinin son fıkrasında belirtilmektedir: **“Türkiye Cumhuriyeti adına yabancı devletlerle ve milletlerarası kuruluşlarla yapılacak antlaşmaların onaylanması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onaylamayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır.”**

Milletlerarası Anlaşmalar Anayasamıza göre TBMM de onaylandıktan sonra Cumhurbaşkanı tarafından imzalanarak Resmi Gazetede yayımlandıktan sonra yürürlüğe girerler. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Milletler arası anlaşmalar hakkında Anayasaya aykırılıkları sebebiyle Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.¹⁷

Bunun anlamı milletlerarası anlaşmalardan olan ve TKDK oluşturan Sektörel Anlaşma, Çerçeve Anlaşma ve diğer AB mevzuatı Türk Anayasası veya mevzuatı ile çelişirse haklarında Anayasa Mahkemesine iptal için dava açılmaz, bir başka deyişle AB Hukuku üye ülkelerin ve Türk hukukundan üstündür. Bu durum aşağıda zikredilen TKDK'yı düzenleyen bütün anlaşmalar içinde geçerlidir (Bilgili & Demirkapı, 2017).

AB tarafından IPA kapsamında verilen fonların Türkiye'de girişimcilere kullandırılmasında aşağıda ki temel anlaşmalar yapılmıştır (TKDK IPARD Mevzuat, 2012).

¹⁷ Hukukun Temel Kavramları, 2017 s.66

Bunlar:

1. Sektörel Anlaşma:

"Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Komisyonu Arasında Türkiye Cumhuriyeti Yönelik AB Mali Yardımına İlişkin İşbirliği ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) Beşinci Bileşeni -(IPARD) Kapsamındaki Yardımın Uygulanması İçin Kurallar Hakkında Anlaşma"

Bu anlaşmanın ilk maddesine göre Çerçeve Anlaşmanın yönetimi ve uygulanması ile ilgili olduğu ve Çerçeve anlaşmanın bir tamamlayıcısı olduğu izah edilmiştir.

2. IPA Konsey Tüzüğü:

Katılım Öncesi Yardım Aracını (IPA) oluşturan 1085/2006 sayılı ve 17 Temmuz 2006 tarihli Konsey Tüzüğü,

3. IPA Uygulama Tüzüğü:

Katılım Öncesi Yardım Aracını (IPA) oluşturan 1085/2006 sayılı ve 17 Temmuz 2006 tarihli Konsey Tüzüğü'nün Uygulanmasına İlişkin 12 Haziran 2007 tarihli ve 718/2007 sayılı Komisyon Tüzüğü (EC),

4. Mali Tüzük:

Avrupa Topluluklarının genel Bütçesine uygulanacak Mali Tüzük Hakkında 25 Haziran 2002 tarihli ve 1605/2002 sayılı (EC, EURATOM) Konsey Tüzüğü,

5. Mali Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin Komisyon Kararı:

Mali Tüzüğün Uygulanmasına İlişkin ayrıntıları ortaya koyan 2342/2002 sayılı Tüzüğün (EC, EURATOM) 157 (b) ve 158 (1) (a) ve (c) maddelerinde atıfta bulunulan eşiklerin düzenlenmesine ilişkin 14 Şubat 2006 tarihli Komisyon Kararı (2006/103/EC)

6. IPA Çerçeve Anlaşması:

3/12/2008 tarihli ve 5824 sayılı Kanunla TBMM'in de onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Toplulukları Komisyonu Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ile Temin Edilen Yardımın Uygulanması Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine Sağlanan Avrupa Topluluğu Mali Yardımlarıyla İlgili İşbirliği Kuralları Hakkında Çerçeve Anlaşma" 24 Aralık 2008 tarihinde, 2008/14450 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Sonuç olarak, hem AB hukukunun üstünlüğü prensibi gereği, hem Anayasamızın 90.maddesi gereği, hem IPA fonu AB'den geldiği için, hem AB ile Türk Hükümeti arasında yapılmış olan ve hem de yukarıda sıralanan anlaşmalar gereği Türk Hukuku kendi sistemini AB mevzuatı ile uyumlu hale getirecek, çatışan veya çelişen durumlarda ilgili kurumlar AB mevzuatını direk uygulamak zorundadır.

3. AKREDİTASYON VE YETKİ BELGESİ SÜRECİ

AB, IPARD I kapsamında 824 milyon Euro IPARD II kapsamında 804 milyon Euro olmak üzere iki dönemde, 2011 -2016 ve 2017-2020 yılları arasında Türkiye'ye IPA kapsamında fon aktarmıştır. Ancak bu fonların daha önceki ülkelerde yanlış yönetilmesi ve yanlış kişilerin eline geçmiş olması nedenleriyle Türkiye'yi de Çerçeve ve Sektörel Anlaşmalarda çizdiği şartlara uymaya zorlamıştır. AB fonlarının doğru Türk faydalanıcıya ulaşmasında kullanılacak İl Koordinatörlüklerini ve uzmanlarını kendi denetleme birimi olan Assurance and Financial Audit (kısa adı J5 iken şimdi H5 oldu) aracılığıyla kontrol etmiştir. Türk Hazine Müsteşarlığı 42 il koordinatörlüklerini denetleyip akredite ettikten sonra AB H5 birimi yetki belgesini vermişse o il koordinatörlüğü artık AB fonlarını dağıtmaya başlayabilecektir (Çerçeve Anlaşma madde 6-7). Böylece akredite olup olmadıklarını, yani AB ile TBMM arasında yapılmış Anlaşmaları ve diğer mevzuatı öğrenip içselleştirmiş olup olmadığını bizzat saha ziyaretleriyle denetlemiştir.

Bu denetimler AB birimlerinden olan Assurance and Financial Audit (kısa adı J5 iken H5 olan) tarafından İngilizce yapılmış ve son derece ağır geçmiştir. Sonuçlar genellikle birçok il koordinatörlüklerinin aleyhine sonuçlanmıştır. Geçemeyen illere J5 tarafından yetki belgesi verilmemiş ve bir sonraki Türkiye ziyaretini beklemek zorunda kalmışlar, bu da bazen 6-7 ayı bulmuştur. 3 defa üst üste denetimleri geçemeyen ve dolayısıyla yetki belgesi alamayan il koordinatörlükleri olmuştur.

TKDK il Koordinatörlükleri Türkiye'de iki faz (dönem) halinde kurulmuş ve AB tarafından yetki belgesi verilmiştir. İlk fazda 20 ikinci fazda 22 il olmak üzere Türkiye'deki 81 vilayette toplamda 42 TKDK İl Koordinatörlüğü vardır. Her iki akreditasyon ve yetki belgesi verilmesi sürecinde de Avrupa Birliği H5 bilinçli olarak denetimleri geçemediğimiz bahanesi ile TKDK İl Koordinatörlüklerinin proje başvurusu almasını geciktirmiş ve bu da 2013 yılında 65 milyon civarında Avronun kullanılmadığı

gerekçesi AB'ye iade edilmiştir.

Sonuçta Kalkınma Ajansları Türk fonları kullandığı için kurulma süreci ve fon kullandırma süreci daha hızlı tamamlanırken aynı dönemlerde kurulan TKDK daha sonraki tarihlerde çağrı sürecine başlamış ve fon kullandırmaya başlamıştır. Örneğin merkezi Nevşehir'de olan Ahiler Kalkınma Ajansı Ocak 2010 yılında faaliyetine başlayıp Nisan 2010 yılında uzman ve destek görevlilerini işe başlatmış, Haziran ve Temmuz 2010 tarihlerinde 5 ilin (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde) 2010-2013 Bölge Planını yazıp DPT'den onaylatmıştır. 2010 yılının sonbaharında 16 milyon Türk lirası ile ilk çağrısına çıkmıştır. Yani süreç bir yıl bile sürmemiştir. Diğer taraftan Aksaray TKDK İl Koordinatörlüğü Ocak 2012 yılında kurulmuş, Mart ayında elemanları göreve başlamış, bir yıl sürekli eğitime tabi tutulmuş 2013 yılında H5 denetimleri başlamış birincide yetki belgesi alamamış ve ikinci defada başarılı olmuştur. İlk çağrısına 2013 yazında yani bir yıl 8 ay sonra 9. Çağrı döneminde çıkmıştır (Türkiye genelinde ilk kurulan 20 ilde TKDK 1. Çağrısına 1 Temmuz 2011 tarihinde çıkmıştır).

4. VERGİ MUAFİYETİ

AB ile yaptığımız Çerçeve Anlaşma (Madde 26) gereğince AB tarafından desteklenen projelerde harcanan tüm paralardan Türk Hükümeti, KDV, Gümrük Vergisi, Harç, Resim gibi vergi türleri alamaz. Çünkü AB'nin göndermiş olduğu bu paralar zaten üye ülkeler tarafından verilmiş üye aidatlarıdır ve zaten tüm bu vergiler önceden alınmıştır. Vergisi alınmış bir paradan tekrar vergi alınamaz ilkesi gereğince hem Türk Hükümeti hem de bütün üye ülkeler AB fonlarından tekrar vergi alamazlar. Maliye Bakanlığı 2011 ve 2012 yıllarında IPARD uygulamasının ilk yıllarında proje sözleşme harçlarını almıştı ancak bu uygulamasından sonraki yıllarda vazgeçmek zorunda kaldı.

Öte yandan KOSGEB, Kalkınma ajansları desteklemelerinde böyle bir vergi muafiyeti olmadığı için doğal olarak Vergi daireleri satın alınan her bir kalemden yüzde 18 KDV ve yüzde 22 kurumlar vergisi almaktadır. Bir başka deyişle proje için verilen yüzde 50 hibe desteği miktarı, KDV (yarısı yüzde 9) ve kurumlar vergisine (yarısı 11) kesintilerinden sonra yüzde 30'a düşmektedir.

Uygulamada bu vergi muafiyeti Kalkınma Ajanslarının aleyhine işlemiştir. Çünkü sonuçta hem TKDK hem de Kalkınma Ajansları ortalama yüzde 50 civarı hibe destek veriyor görünse de, vergi türleri devreye girince TKDK hibe desteği yüzde 68 desteğe,

Kalkınma Ajans hibe desteği yüzde 30 civarına düşmektedir. Bu durumda girişimcilerin önceden Kalkınma Ajanslarına olan cazibesini, TKDK'lar açılıp akredite olduktan sonra TKDK projelerine kaydırmıştır.

5. DESTEK VERİLEN ALANLAR

Kalkınma Ajansları ve TKDK'nın destek verdiği alanlar birbirinden farklı gibi görünse de bu ayırım birçok TKDK il Koordinatörlüğü görev alanında birbirine girmiştir. Kalkınma Ajansları İzmir ve Adana'daki iki pilot projeden sonra 24 yeni ajansla Türkiye geneline yayılmış ve 2010 yılının sonlarında ilk Çağrılarında çıktığında hemen hemen bütün Kalkınma Ajanslarının Yönetim Kurulları fonların bir kısmının tarım ve hayvancılık konularında dağıtılmasına karar verdi. Ayrıca Van merkezli Kalkınma Ajansı DOĞAKA canlı hayvanı da uygun harcama olarak kabul ederek bir ilke imza attı.

Tarım ve Hayvancılığın ülke geneline örgün bir şekilde yayılmış olması nedeniyle takip eden Kalkınma Ajansı çağrılarında da Yönetim Kurul Üyeleri (Her ilin Valisi, Belediye Başkanı, Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı ve İl Özel İdaresi Başkanından oluşur) tarım ve hayvancılığa ve tarım ürünleri yan sanayisine destek vermeği talep etti.

Ancak bu sırada akreditasyon sürecini tamamlamış ve yetki belgesi almış olan TKDK İl Koordinatörlükleri de kendi görev alanlarında çağrılara çıktı. TKDK başvuru süreçlerinin aşağıda açıklandığı gibi aşırı zor oluşu, TKDK'nın tanınmayışı, başlangıçta başvuru sahibinin önden para harcaması gibi sebeplerle ilk dokuz çağrıda yeterince proje gelmeyip Kalkınma Ajanslarına destek aşırı projeler gelince ve bu projelerin büyük bir bölümünün TKDK'ya da gidebileceği görülünce Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, o zamanlar adı DPT olan Kalkınma Bakanlığına baskı yaparak tarım ve hayvancılık alanlarına Kalkınma Ajanslarının girmemesini istedi. Hatta 2013 yılında 65 milyon Avro fonun TKDK tarafından kullandırılmayıp AB'ye iade edilerek yanması neticesinde Kalkınma Ajanslarının artık tarım ve hayvancılığın dışında Sanayi, Turizm ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstermesi kararlaştırıldı. Çünkü kalkınma ajansları bütçesinin yanması ve iade edilmesi gibi bir Sektörel Anlaşma'nın olmayışı nedeniyle kullanılmayan fonlar Türkiye'de kalyordu.

TKDK'nın destek verdiği alanlardan "Kırsal Kalkınma" başlığı altında belediye mücavir alanları dışında kalan alanlarda verilen destekler 301 başlığında izah edilir. Bu başlıkta temel amaç kırsal alanda yaşayan kişilerin yaşadıkları yerlerde iş kurmasını sağlayarak

kırsal alandan kentlere göçmesini engellemektir. Örneğin Türkiye’de kırsal alanlarda yaşayanların oranı Kurtuluş savaşı sonrası 1927 yılında yapılan nüfus sayımına göre yüzde 90, şehirlerde yaşayanların ki yüzde 10 civarındayken bugün rakam tam tersine dönmüş ve kırsal alanlarımız şehirlerimize yığılmış ve yüzdesi 90’ını aşmıştır. Bu da kırmızı et ve kaba yem konusunda yaşadığımız son 10 yıllık problemlerin sebeplerinden birisidir. Yani TKDK 301 destekleri tam da bu sorunu AB üye ülkelerde daha önce gördüğü için desteklemiştir.

TKDK 301 yatırım alanları hotel, restoran, her türlü konserve, marmelat ve reçel üretimi, mantar yetiştiriciliği, arıcılık, kamping, su sporlarından tutunda taş işçiliği tahta, cam, deri işçiliği, mücevher işçiliği, mermer işçiliği, arıcılık, tıbbi aromatik bitkilerin yetiştiriciliği (sadece bu alanda 500’den fazla tıbbi aromatik bitki vardır) ve fabrikalarının kurulmasına kadar 1000’den fazla alana hitap ettiği için Kalkınma Ajanslarının turizm ve sanayi alanlarındaki çağrıları ile de çakışmıştır. Destek miktarının 500 bin Avro’nun yüzde 65 (yani 325 bin Avro) olması zaman içinde bütün yatırımların TKDK’ya kaymasına yol açmıştır.

Hatta IPARD II ile güneş enerjisinden ve hayvan gübresinden elektrik üretilmesine de destek verilmesi ile 301 daha da kapsam olarak genişletilmiştir.

Kısaca, TKDK’nın destek alanlarının Sektörel ve Çerçeve Anlaşmalar gibi Milletlerarası Anlaşma ile belirlenmiş olması, çok geniş bir alana yayılması, bunların değiştirilmesinin AB’nin iznine bağlı olması Kalkınma Ajansları ile çakışan alanların olmasına yol açmış ve bu alanlarda Kalkınma Ajanslarının geri adım atmasına ya da daha az proje almasına yol açmıştır.

6. DESTEK MİKTARI

Yukarıda belirtildiği gibi Kalkınma Ajansları yapılanmasını zamansal olarak daha önce tamamladığı için tanıtım ve hibe destek çağrılarında daha önce başlamıştır. Ancak 42 il TKDK Koordinatörlükleri açılıp tanıtım başlayınca ve KDV muafiyeti yanında verilen destek miktarları Kalkınma Ajanslarına göre 3 kat ile 20 kat arası fazla olunca faydalanıcıların Kalkınma Ajanslarına ilgisi azalmış ve TKDK’ya yönelmişlerdir. Tabii ki Türkiye’de son 10 yılda özellikle kırmızı et sektöründe arz yetersizliği, et fiyatlarının sürekli artışı ve yurtdışından et ithalatı gibi konular ve aynı dönemde birçok hayvancılık desteklerinin olması binlerce yeni yatırımcıyı sahada yatırım yapmaya teşvik etmiştir.

Kalkınma Ajanslarında örneğin Proje Teklif Çağrısı Yöntemi(Can, 2011) ile bir projeye en fazla 450 bin TL verilirken (ki buda yukarda anlatıldığı gibi KDV ve Kurumlar vergisinden sonra yüzde 20 azalabiliyor) aynı dönemlerde ve aynı yöntemle bir IPARD I kapsamında projeye modern bir çiftlik yapan faydalanıcıya 1 milyon Avronun en az yüzde 50'si en fazla yüzde 70'i veriliyordu. Örneğin IPARD I kapsamında 14. Çağrı Rehberinde 101 süt işletme büyükbaş çiftliğinin ekte linki verilen rehberinde sayfa 10: Süt Üreten Tarımsal İşletmelere yönelik hazırlanacak projenin uygun harcamalar toplam tutarı; En az 15.000 avro, en fazla 1.000.000 avro olmalıdır, şeklinde ifade edilmiştir.(www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi)

Bugün IPARD II kapsamında bu destek miktarı yüzde 40-70 aralığına düşürüldü.

“ Aşağıda belirtilen durumlarda, kamu katkısı değişmektedir:

1. Yeni işletmeler ve kapasite artırımı yapan mevcut tarımsal işletmeler için kamu katkısı toplam uygun harcama tutarının % 40'ıdır.
2. Kapasite artırımı yapmayan mevcut tarımsal işletmeler için, kamu katkısı toplam uygun harcama tutarının %50'sidir.

Örneğin;

- Süt üreten tarımsal işletmelerde, başvuru sahibinin 10 baş süt ineği kapasitesine sahip bir ahır var ve yapılacak yatırım ile kapasitesini 50 baş süt ineği kapasitesine çıkarıyorsa bu durumda destek oranı %60 olacaktır. Kapasitesi 50 süt ineğinden fazla olacak şekilde proje başvurusu sunulması durumunda destek oranı %40 olarak belirlenecektir.
- Kırmızı et üreten tarımsal işletmeler kapsamında başvuru sahibinin 50 baş sığır kapasitesine sahip bir ahır var ve yapılacak yatırım ile kapasitesini 100 baş sığır kapasitesine çıkarıyorsa bu durumda destek oranı %40 olacaktır. Yapılacak yatırım ile işletmenin kapasitesinin değişmemesi durumunda destek oranı %50 olarak belirlenecektir.”

Ayrıca, Avro IPARD II 3 çağrı rehberinde açıklandığı üzere sabitlendi. Artık proje hazırlanma sırasında ki rehberde ilan edilen

Avro kuru üzerinden ödeme yapılacaktır. (Bu durum TKDK 3. çağrı ilan rehberinde sayfa 12 şöyle ifade edilmiştir:

ÖNEMLİ NOT: Üçüncü çağrı ilanı çerçevesinde, yukarıda belirtilen alt ve üst limitlerin hesaplanmasında Avro kuru 1 Avro = 4,3851 TL olarak kullanılacaktır.)

Bütün bu destekleme politikası, aynı bisiklet sürmesini öğrenmeye çalışan bir çocuğa babasının yardım etmesi ve itmesi ve düşmesini engellemesi gibi, bir plan dahilinde yapılmaktadır. Çocuk sürmesini öğrendiğinde yardım kesilmektedir. Yine Almanya'da destek miktarı yüzde 35'e düştü, çünkü Almanya'da ilgili sektörler çok uzun süre önce desteklenmiş ve örneğin kırsal alandaki yatırımcılar kendi ayakları üzerinde duracak hale gelmiştir.

Tabii ki destek miktarlarının Avro olması ve yüzde olarak yüksek olması birçok müteşebbisi Kalkınma Ajansları yerine TKDK'ya getirdi. Artık Kalkınma Ajanslarının tanıtım ve lansman toplantılarında gelen faydalanıcıların azlığı ve gelenlerin söz alarak bunu açıkça dile getirdiği görülmeye başlandı.

7. DANIŞMANLIK ŞİRKETLERİ VE PROJE BAŞVURU ZORLUĞU

Kalkınma Ajanslarına göre TKDK projeleri daha teknik detay içerir ve zordur. Bu zorluğun temelinde 2006 ve 2008 yılları arasında AB ile yapılan ikili görüşmelerde Tarım Bakanlığı heyetinde müzakerelere katılanlarda İngilizce seviye yetersizliği ve pazarlık yapmadan Çerçeve ve Sektörel Anlaşmayı kabul etmemiz yatmaktadır. Daha sonradan bütün görüşmelerde resmi tercüman bulundurma zorunluluğu getirilerek ve önceden öngörülemeyen sayısız hatalar tedricen TKDK yetkililerinin yaptığı itirazlarla ve AB'nin onayı ile azalmıştır. (Örneğin TKDK'nın resmi sitesinde mevzuat bölümünde ki pdf dosyalarında AB'nin düzeltme isteklerimize verdiği olumlu cevaplardan oluşan mektuplar bulunmektedir.

<https://www.tkd.gov.tr/Content/File/Mevzuat/SektorelAnlasmaDegisiklik.pdf>) Ancak bu anlaşmalar TBMM tarafından bir kanunla onaylandığı için birçok konuda bizi bağlayan geri adım atmadığımız kararlar yürürlüğe girmiştir.

TKDK projelerinde başvuru sürecinin zorluğu birçok projenin yarıda kalmasına, başvurulduktan sonra elenmesine ve TKDK'ya gelen proje sayısında ilk yıllarda yetersizliğe yol açmıştır. Çünkü başvuru sahiplerine yardım edecek, ilk yıllarda (2010-2014) danışman firma sayılarının da azlığı ve başvuru sahibinin kendi başına proje

yapamaması proje başvuru sayılarına olumsuz yansımıştır. TKDK bu sorunu görererek danışman sayılarını artırmak amacıyla Antalya, Nevşehir ve bazı İl Koordinatörlüklerinde proje hazırlama eğitimleri vermek zorunda kalmıştır.

Kalkınma Ajanslarına proje hazırlamak nispeten daha kolaydır. Ancak Ajansların faaliyete geçtiği ilk yıllarda (2010'larda) danışman şirketlerin kurulmasına etki edememiştir. Bunun sebepleri arasında danışman ücretlerinin azlığı, başvurunun kolaylığı nedeniyle kamu ve özel kişilerinin kendilerinin başvuru dosyasını hazırlaması ve danışmanlara para verme kültürünün özellikle Anadolu'da yaygın olmaması sayılabilir.

Danışman şirketlere talebin fazlalığı ve AB mevzuatının danışmana öngördüğü ücretlerin dolgunluğu Anadolu'nun birçok ilinde yeni bir iş kolu oluşturmuştur: Proje Danışmanlığı. Örneğin Aksaray'da 2012 yılından itibaren 16 kadar proje danışman şirketleri kurulmuştur.

İlk yıllarda ki danışman sayılarının azlığı, biten ve örnek teşkil eden proje sayısının yetersizliği, başvuru sürecini bilen ve toplumda proje kültürünün henüz oluşmaması nedeniyle proje başvuru sayısı düşük kalmıştır.

8. PROJE BAŞVURU SAYISININ İLK DÖNEMLERDE EKSİKLİĞİ

TKDK çağrı başvuruları IPARD I sürecinde fazla ilgi görmemiş bu nedenle gelen her proje kriterleri sağladığı sürece desteklenmiştir. Çağrı başvurularının ilk 12 çağrıda gittikçe arttığı ama ilk çağrılarda başvuru sayılarının yetersiz kaldığı görülmüştür. Bunun birden fazla sebebi vardır bazıları şöyle sıralanabilir:

Başvuru sırasında çok fazla para harcanması: danışman ücreti, mimari, statik, elektrik ve makine projelerinin çizilmesi ve çizim ücretlerinin proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra hesabına yatırılması.

Başvuru ve dosya hazırlanması sürecinin çok teknik ve zor olması: özellikle ilk dönemlerde danışman yetersizliği nedeniyle danışman bulamayan girişimciler kendi hazırladıkları başvuru dosyaları reddedilince hayal kırıklığı yaşadılar.

Proje karşılığında önden hiç avans verilmiyor olması, yani bütün proje bedelinin proje sahibi tarafından önceden harcanıp sonra proje bittikten sonra hesabına yatırılması.

İzin ve ruhsatlandırma sürecinin uzun ve bürokratik engeller barındırması:

Ruhsatlandırma ve izin süreçleri uzun zamandır Türkiye'nin çözemediği bir sorun olarak zaten bilinmektedir. Buna TKDK'nın istediği yeni evraklarda eklenince örneğin bir 101 projesi için (besi ahır) için) 80 civarında belge tamamlaması gereken başvuru sahibi çoğu zaman projeden vazgeçmiş oluyor.

9. SONUÇ

Günümüzde küreselleşmenin doğurduğu problemleri başında, bütün ülkeler için büyük bir sorun olan bölgeler arası gelişmişlik farkları, kırsal alandan şehirlere göç, gelirin dağıtılmasında en fakir ile en zengin arasındaki farkın azaltılması gibi sorunlarla mücadele eden gelişmiş ülkeler ve AB sosyal politikalarında bu sorunlara yönelmiştir. Örneğin bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için, her bölgenin potansiyelini tespit edecek o sektörlerin önünü açacak hukuki, idari ve yapısal sorunları analiz edip çözecek ve nihayetinde o bölge potansiyelini harekete geçirecek teşvik ve destekleri kurup organize edecek kalkınma ajansları, gibi kurumlar ortaya çıkmıştır. Kalkınma ajanslarının amacı, bölgelerin potansiyelini ve sorunlarını göz önüne alarak geliştirdikleri politikalar ile ekonomiyi canlandırıp bölge halkının gelişmeden yararlanmasını sağlamaktır. Bu amaç doğrultusunda yürüttükleri faaliyetleri ile bölgesel politikanın en önemli araçlarıdır ve bölgelerde kendi potansiyellerine dayalı devamlı bir gelişme sürecinin oluşmasında etkilidir.

AB'nin kullandığı ve Türk Hükümetinden kurmasını istediği bir başka araç ise TKDK merkez ve İl Koordinatörlükleridir. AB üye ülkelere artık proje karşılığı para vermekte ve bu yolla kabul edilecek ve desteklenecek projelere verilen hibelerle örnek işletmeler kurdurulmakta 5 yıl süreyle işletilmektedir.

AB hukukunun Üye Ülkelere üstünlüğü ilkesi ve Sektörel Anlaşma gereğince merkezîyetçi Türk Kamu Yönetim biçimi ithal ve yeni bu kurumlarla karşılaşmıştır. Yapılanma süreci 2006 ile 2013 yılları arasında tamamlanmış ve an itibarıyla muhafazakar Türk Kamu Yöneticileri tarafından hazmedilmesi aşamasındadır. Başarılı proje ve adımların yanında başarısız projelerde söz konusudur.

Türkiye'de TKDK IPARD I uygulamasında ve yürütülmesinde örnek bir başarı yakalamış ve fonları başarıyla girişimcilerle buluşturmuştur. Ancak IPARD II Türkiye AB arasındaki politik gerilimler nedeniyle ve darbe teşebbüsü sonrası yeni durumlar nedeniyle geç başlamıştır. Ayrıca IPARD II birinciye nispeten daha sıkı ve az bir bütçe ile başvuru

sahiplerinin karşısına çıkmıştır. Bir başka deyişle hem bütçe azalmış hem destek miktarları azalmış ve bunun olumsuz yönde daha da azalacağı öngörülmektedir.

Kalkınma ajanslarında bölgesel kalkınma, bölge planları, kalkınmada öncelikli bölgeler, il gelişme planları ve kalkınma politikalarının bölgesel etkileri ile sağlanmaya çalışılmış ve başarılı işlere imza atılmıştır. Fakat kalkınma ajanslarında zaman içinde, farklı uygulama sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu ayrı bir makalenin konusu olduğu burada değerlendirilmemiştir. Yine, Kalkınma Ajanslarında yönetim kurulunun yapısı ve işleyişi, İller arası kültürel bağlantısızlık, bölgeler arası gelişmişlik farkının hiçbir zaman kapatılamayacağı doktrini ve gerçeği, uzman kadrosunun kurumda kalmayışi, siyasi ve yerel baskılar nedeniyle objektif ve rasyonel bir seçim yapılamayışi ve bürokrasi ve yatırımcının önünü açamama ve yatırım destek ofislerinin işlevsizliği gibi öğretilerde tartışılması gereken birçok konu birikmiştir.

KAYNAKÇA

- ANKARA KALKINMA AJANSI, Kalkınma Ajansları Mevzuatı. www.ankaraka.org.tr
- ATMACA, Yıldız, SAĞIR, Hayriye (2017). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye: Kalkınma Ajansları Bağlamında Bir Analiz, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 2017, Cilt: 3, Sayı:2, ss. 67-88*
- BİLGİLİ, Fatih, DEMİRKAPI, Ertan (2017), Hukukun Temel Kavramları, Dora, Bursa 2017 s.68-69
- BOMBERG Elizabeth and Stubb Alexander, The European Union: How Does It Work? reprinted in 2005, Oxford University Press, www.oup.com,
- CAN, Dr. Ergüder, (2011) Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü, İzmir Kalkınma Ajansı Örneği, Altın Nokta Yayınevi, İzmir
- IPA Çerçeve Anlaşması 24 Aralık 2008 tarihinde, 2008/14450 sayılı Resmi Gazetede. "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Toplulukları Komisyonu Arasında Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ile Temin Edilen Yardımın Uygulanması Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyetine Sağlanan Avrupa Topluluğu Mali Yardımlarıyla İlgili İşbirliği Kuralları Hakkında Çerçeve Anlaşma"
- IPA Sektörel Anlaşma "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Avrupa Komisyonu Arasında Türkiye Cumhuriyeti Yönelik AB Mali Yardımına İlişkin İşbirliği ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) Beşinci Bileşeni -(IPARD) Kapsamındaki Yardımın Uygulanması İçin Kurallar Hakkında Anlaşma"
- Harris, Phil (1989), An Introduction to Law, Third Edition, Weidenfeld and Nicolson London s. 180.
- Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 5449 Sayılı, Resmi Gazete, Sayı: 26074, 08.02.2006.
- TKDK IPARD MEVZUATI, 2012, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu,

Çankaya-Ankara

TURPIN, COLIN, (1990), British Government and the Constitution, Text, Cases and Materials, second edition, Weidenfeld, and Nicholson, London

European Comission, The Treaty Of Rome, https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf adresinden alındı

TKDK Tarım Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Resmi web sitesi <https://www.tkd.gov.tr/Content/File/BasvuruFiles/BasvuruPaketiHazirlamaDokumanlari/BasvuruCagriRehberi/3.5/101-1.pdf>

YILMAZ, Serkan (2006), Bölgesel Kalkınma Ajansları 2, 12.10.2011 tarihinde http://www.arkitera.com/UserFiles/File/download/imp/bka_2_brosur_A4.pdf erişildi.